

Sovietinės represijos Estijoje: atminimas ir įamžinimas XXI a.

Mūsų jubiliejinės konferencijos tema yra represijų istorija ir atminimas – du svarbūs dalykai, būtini, kad visuomenė sužinotų apie šią tragišką patirtį ir ją nuolat interpretuotų. Mano pranešimas yra susijęs su represijų atminimu ir įamžinimu Estijoje XXI a. Ši apžvalga toli gražu nėra išsamī, pateiksiu tik minėtus klausimus iliustruojančių pavyzdžių.

Iš pradžių norėčiau trumpai žvilgtelėti į praeitį, į XX a., ir apibūdinti represijų atminimo bei įamžinimo evoliuciją Estijoje per paskutinįjį dešimtmetį. Tragiška stalininių represijų patirtis, pirmiausia du masiniai Estijos piliečių trėmimai į Sibirą, estų sąmonėje suformavo atmintį, kuri yra priešinga oficialiam sovietiniam diskursui. Šios atminties pagrindu posocialistinėje Estijoje devintojo ir dešimtojo dešimtmečių sandūroje formavosi tautinės visuomenės atmintis ir identitetas.

Peteris Niedermülleris atkreipė dėmesį į tai, kad devintojo dešimtmečio pabaigoje ir dešimtojo dešimtmečio pradžioje posocialistinėse šalyse vyko istorijos atnaujinimas, pertvarkymas ir kritiškas įvertinimas. Estijos atveju galėtume teigti, kad tada visa estų etninė bendruomenė buvo vieninga tiek atmintyje atkurdamą stalinines represijas, tiek jas įamžindamą.

Nuo XX a. paskutiniojo dešimtmečio antrosios pusės Estijos visuomenės prioritetai jau pakito. Spartūs socialiniai ir ekonomi-

niai pokyčiai, būdingi buvusiai socialistinei stovyklai, vyko ir Estijoje. Pastangos ekonomiškai išgyventi greitai besikeičiančiu laikotarpiu ir orientavimasis į ateitį tapo ir visuomenės, ir asmens prioritetu. Valstybės noras judėti į priekį ir susikurti išoriniam pasauliui patrauklų įvaizdį pakeitė vidaus politikos nuostatas. Nacionalinė ideologija ir nacionalinė praeitis buvo reikalingos tiek, kiek jas buvo galima praktiškai pagrįsti. O iš tikrųjų represijų patirties atminimas ir įamžinimas ėmė nykti iš Estijos visuomenės gyvenimo. Nuo XX a. paskutiniojo dešimtmečio vidurio sukakčių minėjimų dalyvių sumažėjo, liko tik nedidelis išlikusiųjų, tam tikrų nacionalinių organizacijų bei valdžios atstovų būrys. Kitos kartos tuose minėjimuose jau nedalyvavo – socialinis identitetas jau nebuvo apibrėžiamas remiantis praeitimi.

Taigi perversmo dienomis stalininių represijų atminimas ir minėjimas apimdavo visą šalį ir suvienydavo skirtingas kartas, o XX a. paskutiniuoju dešimtmečiu šie praeities įvykiai prarado iškilų statusą visuomenės atmintyje. Pereinamojo laikotarpio visuomenės prioritetais tapo ekonominė gerovė ir pozityvaus, t. y. į ateitį orientuoto, Estijos valstybės įvaizdžio kūrimas.

XX a. paskutiniojo dešimtmečio raidą norėčiau apibūdinti dviem dėmesio vertais pavyzdžiais. Pirma, 1999-aisiais minint didžiausios masinės represijos Estijoje – 1949 m. kovo trėmimo – 50-ąsias metines, pagrindinis

savaitraštis „Eesti Ekspress“ („Estijos ekspresas“) paskelbė jo užsakytos viešosios nuomonės apklausos suvestinę. Apklausa parodė, kad nuo šių įvykių praėjus pusšimčiui metų visuomenės domėjimasis represijų patirtimi praktiškai išnyko.

Antra, po dvejų metų, 2001-ųjų kovo mėn., su Tartu vidurinės mokyklos mokiniais surengiau diskusiją praeities ir represijų tematika. Diskusijos metu supratau, kad jaunimui represijos yra istorinių įvykių grandinės dalis, kuri po 25 metų bus vis dar sujungta su tais, kurie jas prisimena ir pamini, tačiau po 50 metų ji greičiausiai nebus svarbi. „Man tai yra istorijos vadovėliuose pateikiamas faktas, apie kurį skaitydamas jautiesi visai kaip skaitydamas apie tai, kad 1227 m. estai buvo užkariauti – jiems buvo primesta svetima jėga“ (berniukas, 12 klasė).

Galime daryti išvadą, kad XX a. paskutiniajame dešimtmetyje Estijos visuomenė buvo ypač stipriai ir vienareikšmiškai orientuota į ateitį, o prisiminimai apie patirtas represijas blanko stulbinamu greičiu.

XXI A. ESTIJOS VISUOMENĖS SANTYKIS SU REPRESIJŲ PATIRTIMI

„Tautai svarbių įvykių (pvz., karo) atminimas ir įamžinimas pasireiškia trijose plotmėse: nacionalinėje, pilietinės visuomenės organizacijų ir asmeninėje (šeimos ir giminių aplinka, tiesioginiai susitikimai)“ (T. G. Ashplant, G. Dawson, M. Roper).

Iki XX a. paskutiniojo dešimtmečio pabaigos Estijos elitas jau suprato, kad „reikia kažką daryti“, siekiant sustiprinti tautos praeities (represijų patirties) tęstinumą ir perdavimą visuomenei, taip pat skirtingų kartų dialogą.

Taigi naująjį, XXI a., Estija pasitiko šalies prezidento Lennarto Meri inicijuota

kampanija, skirta praeities tikrovei atskleisti. Kampanija buvo surengta 2001 m. vasaros pradžioje, pažymint 60-ąsias birželio tremimų metines.

Šia kampanija buvo siekiama sujungti praeities vertinimą ir orientavimąsi į ateitį. Buvo pabrėžta, kad „praeitis iš kartos į kartą nepereina savaime, o turi būti aktyviai perduodama taip, kad vėlesnės kartos „pripažintų tos praeities svarbą“. 2001 m. pavasarį Estijos prezidentas per žiniasklaidą kreipėsi į moksleivius ir paskelbė tremtinių atsiminimų ir jų gyvenimo istorijų konkursą. Tai buvo kreipimasis į jaunąją kartą, kurio tikslas – sukurti sąsają tarp praeities ir dabarties kartų atminimų. Jaunimas aktyviai dalyvavo šiame konkurse, o žiniasklaida gyvai atspindėjo jo emocijas klausantis tremtinių atsiminimų ir juos įrašinėjant. Taigi išlikusių tremtinių liudijimai buvo surinkti tam, kad būtų aiškinami jaunimui ir kad jaunoji karta susipažintų su praeitimi. Buvo pateikta maždaug 1500 projektų, įskaitant ištisas gyvenimo istorijas, biografinius tyrimus ir daug trumpų atsakymų į anketų klausimus; visa ši medžiaga atiduota saugoti į Estijos literatūros muziejaus kultūros istorijos archyvą. Būdamas vertinimo komisijos nariu pastebėjau, kad moksleivių darbai aiškiai parodė, kas yra pasakojamasis žanras – pasakojami tragiški įvykiai, tačiau jie pateikiami nuotykių forma, autoriai pasakojo įdomias ir keistas praeities įvykius menančias istorijas, kuriose praktiškai nėra nusiskundimų. Represijas patyrę žmonės savo išgyvenimus perteikė tokia forma, kuri, jų nuomone, galėtų būti įdomi antrajai ar trečiajai kartai. Todėl pasakotojai (sąmoningai ar intuityviai) parinko tik tuos faktus, kuriuos manė esant tinkamus pasakoti.

Antros kampanijos dalies tikslas buvo viešas ir asmeninis kiekvieno išlikusiojo patirties suvokimas. Tam buvo suorganizuotas renginys „Estija atmena“, kurio metu

prezidentas lankėsi visose šalies apskrityse ir dalijo simbolinius gedulo ženklelius – „Sulaužytą rugiagėlę“ su pavaizduota Estijos nacionaline gėle „tiems, kuriuos buvo suėmusi ar ištrėmusi svetima valdžia, arba tiems, kam ji sukėlė kančią“. Dalyvaudamas tuose renginiuose jaučiau, kad ši ceremonija buvo svarbi daugeliui represijas patyrusių žmonių: valstybės simbolis prezidentas įteikia jiems ženklelį – tai pripažinimas ir simbolinis kolektyvinės patirties įvardijimas. Įteikdamas ženklelius prezidentas pasiuntė žinią: pasidalykite prisiminimais! Šis kreipimasis buvo skirtas represijas patyrusiems žmonėms, nors, sprendžiant iš turinio, gal net labiau jaunesnėms kartoms, primygtinai reikalaujant, kad jos klausytųsi prisiminimų. Kreipimasis įkūnijo tautinės valstybės pastangą išjudinti bendrą atmintį apie tragišką XXI a. pradžios praeitį ir ją išsaugoti.

Žvelgiant atgal, 2001-ųjų „Sulaužytos rugiagėlės“ kampanija gali būti laikoma brandesnės atminties ir įamžinimo politikos eros Estijoje pradžia. Tos kampanijos metu simboliniai „Sulaužytos rugiagėlės“ ženkleliai buvo įteikti tūkstančiams represijas patyrusių žmonių. Ženklelis tapo atminimo dovana represijas patyrusiems žmonėms – svetimšalių valdžios aukoms, ir nuo 2004 m. lapkričio mėn. šių ženklelių teikimas ir naudojimas reguliuojami valstybės dekretu. Nacionalinė kampanija padidino represijas patyrusių žmonių reputaciją, jie tapo aktyvesni. Po šios kampanijos, 2002 m. sausio mėn., įsisteigė nauja organizacija – Sulaužytos rugiagėlės sąjunga. Tai dar vienas represijas patyrusių žmonių susivienijimas (be anksčiau įsikūrusių organizacijų), savo įsisteigimo priežastį aiškinantis tuo, kad represijas patyrę žmonės ligi šiol Estijoje buvo nustumti į šalį ir valstybės, ir visuomenės. Vienas iš sąjungos veiklos tikslų – ginti visų represijas patyrusių žmonių interesus, turint omenyje, kad šių žmonių karta nėra amžina. Sulaužytos

rugiagėlės sąjunga, vadovaujama jaunesniosios represijas patyrusių žmonių kartos (pvz., jaunas politikas Urmas Reinsalu, Riigikogu (Estijos parlamento) Konstitucinės komisijos pirmininkas, yra šios sąjungos globėjas), aktyviai bendradarbiauja su politinėmis jėgomis.

Ši organizacija ne tik veiksmingai gina represijas patyrusių žmonių praktinio pobūdžio teises (pvz., medicininių išlaidų kompensavimas), bet ir aktyviai dalyvauja vykdamas represijų įamžinimo politiką. Sąjungos iniciatyva atsirado naujos įamžinimo vietos – pastatyta keletas paminklų. Norėčiau jums pristatyti paminklą „Estijos namai“, birželio trėmimo 65-ųjų metinių proga 2006 m. atidengtą Pietų Estijos Võrumaa apskrityje, buvusioje Mäekõnnu ūkio sodyboje. Paminklo idėja buvo užfiksuoti visų Estijoje sugriautų namų atminimą. Jis pastatytas buvusioje šios sąjungos vadovo ūkio sodyboje. Vadovo šeima 1949 m. buvo ištremta į Sibirą, o grįžusi po devynerių metų savo sodybą rado vietinio kolūkio sugriautą.

Į paminklo atidengimo ceremoniją atvyko Estijos Respublikos prezidentas, ir tai rodo aukščiausią oficialų ir simbolinį paminklo idėjos pripažinimą. Represijas patyrę žmonės stengiasi, kad jų patyrimas būtų geriau girdimas ir matomas ir kad jų praeitis visuomenei būtų pateikta patraukliau. Be abejo, Estijos namams skirtas paminklas savo forma ir idėja skiriasi nuo kelių kitų anksčiau pastatytų paminklų represijas patyrusiems žmonėms. Susidomėjimą šiuo renginiu neabejotinai padidino novatoriška naujosios įamžinimo vietos idėja ir forma.

Savaime aišku tai, kad su represijų atminimu bei įamžinimu pirmiausia yra susiję artimiausi represijas patyrusių žmonių palikuonys. Prieš tai kalbėjau apie Estijos prezidento inicijuotą konkursą moksleiviams, kai buvo renkami represijas patyrusių žmonių

atsiminimai. Dar minėjau, kad surinktoms istorijoms ir atsiminimams buvo būdingas nuotykių elementas, gebėjimas susidoroti su sunkumais. Visai kitokias emocijas ir pasakojimą pateikė represiją patyrusio žmogaus duktė, žurnalistė Imbi Paju. Šiandien jau suaugusi ir pati mama, žurnalistė pasinėrė į savo motinos išgyventą košmarą, metusį šešėlį ant jos vaikystės. Tai labai asmeniškai prisiminimai, kurie buvo slopinami iki pat šių dienų.

2005 m. I. Paju baigė kurti dokumentinį filmą „Paneigti prisiminimai“, o po metų išleido to paties pavadinimo knygą suomių kalba. Iki šiol ši knyga buvo išleista estų ir švedų kalbomis, o dabar verčiama į rusų ir anglų kalbas. Represuotieji yra daugiau ar mažiau pasipasakoję apie jiems nutikusius dalykus, tačiau jų iškentėtas skausmas ir gėda, patirtas tyčinis pažeminimas iš esmės liko neišsakyti ir neaptarti. I. Paju filmo tikslas ir yra kalbėti apie skausmą, kurį estams sukėlė represijos, ir sužadinti platesnį atgarsį į šiuos dalykus.

Šioje prisiminimų knygoje autorė išreiškia savo motinos ir savo pačios vaikystėje patirtus išgyvenimus bei sielvartą: motinos kančias sovietiniame kalėjime ir lageryje bei savo pačios vaikystės baimes, kai jai teko matyti savo motinos praeities atsiminimų sukeltus košmarus. Visa tai atskleisdama visuomenei, t. y. kurdama filmą ir vėliau rašydama knygą, autorė gydė ir savo, ir motinos traumas.

T. G. Ashplantas, G. Dawsonas ir M. Roperis skelbia: „Pasidalyti arba bendri prisiminimai visuomenę pasiekia tada, kai jie aiškiai išreiškiami tam tikra kultūrine ar menine forma arba politiniu pasakojimu, grupiniu arba oficialiu.“ I. Paju savo knygoje taip pat aptarė bendrų atsiminimų kilmę: kaip kuriant filmą ir rašant knygą ją pasiekė kitų pasidalyti prisiminimai apie skausmą, žiaurumus ir t. t. „Paneigti prisiminimai“ – tai pati subjektyviausia estų praeities vizija, kuri vis dėlto iškelia svarbų mūsų praeities traumos aspektą.

IŠVADOS

XXI a. pradžioje Estijos visuomenė jau yra subrendusi represijų atminimo ir įamžinimo atžvilgiu. Tai patvirtina pateikti pavyzdžiai: pirma, plati praeities aktualizacijos kampanija, kuria buvo siekiama paskleisti praeities atminimą tarp kartų ir kuri pabrėžė simbolišką represuotųjų vertę visuomenei; antra, suaktyvėjusios represuotųjų pastangos būti labiau girdimiems ir padėti išsaugoti represijų atminimą, ir tai rodo Sulaužytos rugiagėlės sąjungos veikla; ir trečia, užslėptas represijų atminimo aspektas – valingas, iki šių dienų slopintų atsiminimų apie skausmą ir žiaurumus pasirodymas viešumoje, tarpininkaujant antrajai kartai.

Kokie bus pokyčiai ir kiek Estijos visuomenei bus svarbus represijų atminimas ir įamžinimas – tai klausimai, į kuriuos turi būti atsakyta jau 2009 ir 2011 m.

Šaltinis

Commemorating War. The Politics of Memory, eds. T. G. Ashplant, G. Dawson & M. Roper, Transaction Publishers, 2004.